

CHATTERS OP INTERNET: EEN BELANGRIJKE DOELGROEP VOOR HIV/SOA-PREVENTIE¹

Harm Hospers², Paul Harterink³, Katy van den Hoek⁴ & Jandirk Veenstra⁵

In deze studie werden karakteristieken onderzocht van mannen die homo-chatboxen op Internet bezoeken. Ook werd gekeken naar daten als gevolg van chatten en naar seksueel risicogedrag met sekspartners die men via chatten had ontmoet. Op chatboxen werd aan mannen gevraagd een korte online vragenlijst in te vullen. De vragenlijst bevatte demografische vragen en vragen over chatgedrag, datedrag en seksueel risicogedrag. De resultaten laten zien dat een grote meerderheid van de 190 respondenten daadwerkelijk afspreekt met mannen die ze op chatboxen hebben leren kennen en daar ook seks mee heeft. Bijna 30% van de respondenten die seks had met chatpartners, rapporteerde onbeschermde seks. Ook lijken de resultaten er op te wijzen dat naarmate meer sekspartners op internet worden gezocht, de seks onveilig wordt. Mannen die chatten zijn mogelijk een nieuwe doelgroep voor HIV/soa-preventie. Toekomstig onderzoek zou meer inzicht moeten geven in de mogelijkheden om deze doelgroep met preventieboodschappen te benaderen.

Homospecifieke HIV/soa-preventie in Nederland, vindt vooral plaats op locaties waar mannen die seks hebben met mannen (MSM) elkaar ontmoeten: homo-cafés, homo-disco's en -feesten, homo-sauna's, zogenaamde banen⁶ en praatgroepen voor homo's die net 'uit de kast' zijn. Interventies gericht op veilige seks, bestaan uit outreachactiviteiten, het uitdelen van preventiemateriaal (folders en condooms) en interventies in kleine groepen (bijvoorbeeld bij praatgroepen voor jonge homomannen) (zie Hospers & Blom 1998, voor een overzicht).

Virtuele plekken waar mannen elkaar ontmoeten en die tot nu toe weinig aandacht hebben gekregen van preventiewerkers HIV/soa in Nederland, zijn chatboxen op internet. En dat terwijl het aantal chatkanalen in de afgelopen jaren sterk is toegenomen. Op dit moment zijn er in Nederland meer dan 25 virtuele ontmoetingsplekken voor MSM. Vrijwilligers actief in de homospecifieke HIV/soa-preventie van de GGD-en Nijmegen en Rotterdam, kwamen met verhalen over 'virtuele banen': mannen spraken via de chatbox af om elkaar 'in het echt' te ontmoeten. In het kader van de Wet Collectieve Preventie Volksgezondheid (WCPV) is de GGD verantwoordelijk voor het ontwikkelen en uitvoeren van HIV/soa-preventie, met name

gericht op risicogroepen, waaronder MSM. Verschillende GGD-en organiseren preventie-activiteiten op banen (Hospers, Debets, Ross & Kok, 1999). De preventiewerkers van de GGD-en Rotterdam en Nijmegen vonden het in het kader van hun wettelijke taak en vanwege de snelle opmars van internet, belangrijk na te gaan of mannen die op internet chatten, een nieuwe doelgroep vormen voor HIV/soa-preventie.

In de wetenschappelijke literatuur is een beperkt aantal publicaties over dit onderwerp verschenen. Bull en McFarlane (2000) hebben gesprekken in chatrooms gevolgd en informatie van chatters op schrift gesteld. Uit hun onderzoek kwam naar voren dat 17% van de mannen in gay chatboxen op zoek was naar sekspartners, 9% sprak over partners die ze via de chatbox hadden ontmoet, en 11% werd gevolgd terwijl ze met een potentiële sekspartner aan het onderhandelen waren. Ross, Tikkanen en Mansson (2000) vergeleken in Zweden twee steekproeven MSM met elkaar. De ene groep mannen vulde een vragenlijst op internet in, en verstuurde haar digitaal (N = 678). De andere groep mannen vulde dezelfde vragenlijst op papier in, en verstuurde haar per post (N = 716). De meest opmerkelijke verschillen tussen de twee groepen mannen waren dat de steekproef op internet jon-

¹ Geaccepteerd voor publicatie: 20 januari 2003. Dit artikel is een bewerking van een artikel dat eerder verschenen is als: Hospers, H.J., Harterink, P., Hoek, K. van den & Veenstra, J. (2002). Chatters on the Internet: a special target group for HIV prevention. *AIDS Care*, 14, 539-544.

² Dr H.J. Hospers, psycholoog, Universiteit Maastricht, Capaciteitsgroep Experimentele Psychologie, Postbus 616, 6200 MD Maastricht. E-mail: h.hospers@psychology.unimaas.nl.

³ Drs P.B.A. Harterink, gezondheidswetenschapper, GGD Rotterdam en omstreken, afdeling Algemene Infectieziekten (voorheen GGD Regio Nijmegen).

⁴ Drs C. van den Hoek, seksuologisch preventiewerker NVVS, GGD Rotterdam en omstreken, afdeling Algemene Infectieziekten.

⁵ J.D. Veenstra, Coördinator Voorlichtingsmaterialen en Campagnes HIV preventie Homomannen, Schorerstichting, Amsterdam.

⁶ Een plek in de openbare ruimte – meestal in een park of op een parkeerplaats bij een snelweg – waar mannen elkaar ontmoeten voor anoniem contact en/of vluchtige seks

ger was, minder hoog opgeleid, zich vaker biseksueel noemde, en vaker buiten verstedelijkte gebieden woonde. Bovendien gaf de steekproef op het internet aan zich minder verbonden te voelen met de homosubcultuur: 62% van de mannen had in het afgelopen jaar een homocafé bezocht, versus 89% van de mannen die de papieren vragenlijst had ingevuld. Van de internetsteekproef was 45% lid van één of meer homoverenigingen, terwijl dit voor 95% van de papieren steekproef gold. Tot slot is er een onderzoek gedaan onder 856 cliënten van de Denver Public Health HIV Counseling and Testing Site in Colorado (USA). Van deze cliënten vertelde 16% dat zij sekspartners hadden gezocht via internet (McFarlane, Bull & Rietmeijer, 2000). Van deze 16% bleek een hoger percentage mannen seks met mannen te hebben, dan onder de cliënten die geen sekspartners zocht op internet (59% versus 21%).

De voorliggende studie is gedaan met de bedoeling inzicht te krijgen in mogelijk risicogedrag van mannen die chatten op internet. Hiertoe is informatie verzameld over de mate waarin mannen een man met wie zij chatten daadwerkelijk ontmoeten, of zij bij deze ontmoeting seks hebben, en hoe vaak er bij het sekscontact sprake is van onbeschermd anale seks. Daarnaast is informatie verzameld over demografische data, over variabelen die gerelateerd zijn aan chatgedrag, en over de mate waarin chatters voorkeur hebben voor het vinden van sekspartners via internet boven andere vindplaatsen.

Methode

De auteurs ontwierpen een korte vragenlijst met vragen over de volgende onderwerpen: leeftijd, seksuele voorkeur (gemeten met een vijfpuntsschaal; 1 = uitsluitend op vrouwen, 5 = uitsluitend op mannen), hoeveel bekenden van de respondent weten dat hij zich aangetrokken voelt tot mannen (alleen mannen op de chatbox, enkele anderen, veel anderen), seks met een vrouw of vrouwen gedurende het jaar voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst (ja/nee), een vaste relatie met een man ten tijde van het invullen van de vragenlijst (ja/nee), aantal losse partners in de afgelopen zes maanden, hoe vaak chat de respondent (zespuntsschaal; 1 = minder dan eens per maand tot 6 = iedere dag), redenen om te chatten (lijst met 14 redenen), een ontmoeting als uitkomst van chatten, onveilige seks (receptieve orale seks met klaarkomen, onbeschermd receptieve of insertieve anale seks) met mannen die men op de chatbox heeft ontmoet, (vijfpuntsschaal; 1 = nooit tot vijf = altijd) en hoeveel van de laatste vijf sekspartners de respondent via het chatten heeft ontmoet (opties 0 tot 5). Het in-

vullen van de vragenlijst zou naar schatting gemiddeld vijf minuten duren.

De vragenlijst is als een gestandaardiseerd formulier op een internetsite geplaatst. Er werd voor gezorgd dat de herkomst van de respondent niet getraceerd kon worden. Om tot een selectie van kanalen te komen is op Internet Relay Chat (IRC) gezocht met het sleutelwoord 'gay'. Vervolgens zijn uit de kanalen die deze search opleverde, de Nederlandse kanalen gehaald (kanalen met de extensie .nl, of met de naam van een Nederlandse stad in haar adres). Vervolgens werd een e-mail verzonden naar de webmasters van deze Nederlandse IRC-kanalen. Webmasters houden in de gaten of er geen onoorbaar gedrag plaatsvindt op hun kanaal. Deze e-mail bracht de webmasters op de hoogte van de aanstaande studie en de aanwezigheid van 'chat vrijwilligers' op hun kanalen. Vier mannen, twee preventiewerkers HIV/soa en twee vrijwilligers, deden mee aan een virtuele training over het benaderen van mannen op de chatboxen. In de voorliggende studie benaderden zij gemiddeld 25 mannen per uur met een dialoog, waarbij ze tegelijkertijd op verschillende kanalen actief waren. Een dergelijke dialoog duurde tussen de 30 seconden en drie minuten. Zij stelden zich voor als 'chat vrijwilliger' aangesloten bij de GGD. Ze legden uit dat ze informatie verzamelden over mannen op chatboxen, en vroegen de man in kwestie of hij bereid was een korte vragenlijst in te vullen. Als de man daarmee instemde, gaven ze hem het internetadres waar de vragenlijst te vinden was. Op de site aangekomen trof hij als eerste een korte verhandeling over het doel van de studie. Op de site waren verder de namen en telefoonnummers te vinden van de organiserende instanties en hun contactpersonen. Tot slot bevatte de site informatie over de anonieme opzet van de studie - bijvoorbeeld dat het onmogelijk was respondenten te traceren - en de vertrouwelijke wijze van verwerking van gegevens. Na het beantwoorden van de laatste vraag kon de respondent er besluiten de vragenlijst te versturen, door een knop aan te klikken.

Resultaten

We hebben 210 vragenlijsten ontvangen. Twintig vragenlijsten waren niet ingevuld, en zijn niet betrokken bij de analyse. De gemiddelde leeftijd was 30.7 jaar (range = 17-53). De meerderheid van de respondenten (77.5%) voelde zich uitsluitend aangetrokken tot mannen, 14.1% voornamelijk tot mannen, en 8.4% tot zowel mannen als vrouwen, of voornamelijk tot vrouwen. Veertien procent van de respondenten heeft het jaar voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst seks gehad met een vrouw (of vrouwen), 42.3%

gaf aan ten tijde van het invullen van de vragenlijst een vaste partner te hebben, en 76.8% rapporteerde seks met losse partners in de zes maanden voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst. Mannen zonder vaste partner rapporteerden vergelijkenderwijs vaker seks met losse partners, dan mensen met een vaste relatie (82.7% versus 69.3%⁷). Hoewel veel mannen (70.2%) meldden dat de meeste mensen in hun omgeving weten dat zij zich aangetrokken voelen tot mannen, gaf een behoorlijk aantal mannen aan dat slechts een paar bekenden (19.4%), of alleen mannen op de chatbox (10.4%), weten dat zij zich aangetrokken voelen tot mannen. Van de mannen die aangaven seks met een vrouw of vrouwen te hebben gehad, gaf 38.5% aan dat enkel mannen op de chatbox wisten dat zij zich tot mannen aangetrokken voelden, veel meer dan onder mannen die geen seks met een vrouw of vrouwen hebben gehad (5.7%)⁸.

Meer dan de helft van de respondenten (56.7%) chatte dagelijks, 33.2% chatte meer dan eens per week en de overige respondenten (10.1%) chatten minder vaak. De redenen om te chatten zijn weergegeven in tabel 1. De belangrijkste redenen om te chatten zijn gezelligheid, contact hebben met anderen en het zoeken van een sekscontact. Oudere mannen (> 30) chatten vaker omdat zij het spannend of geil vinden, om andere mannen te ontmoeten of een sekspartner te vinden, terwijl jongere mannen ($\leq$ 30) vaker chatten vanwege de gezelligheid.

Al met al rapporteren 72.2% van de respondenten dat ze iemand in levende lijve hebben ontmoet die ze in de zes maanden voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst leerden kennen via het chatten. 81.6% van deze ontmoetingen liep uit op seks met één of meer mannen. Het mediane aantal gerapporteerde sekspartners onder mannen die men in de zes maanden voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst via chatten had ontmoet, bedroeg drie (range 1-60). Op de vraag of men in de zes maanden voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst onveilige seks had gehad met iemand die ze via chatten hadden ontmoet, antwoordde 70.3% nooit onveilige seks te hebben gehad, 21.6% soms en 8.1% antwoordde regelmatig of altijd onveilige seks te hebben gehad. Vervolgens kregen respondenten de vraag voorgelegd hoeveel van hun laatste vijf sekspartners zij via het chatten hadden ontmoet. Ongeveer éénderde van de respondenten (33.6%), heeft het merendeel van hun laatste vijf sekspartners via het chatten ontmoet.

⁷ Fisher Exact $p = 0.047$

⁸ Fisher Exact $p < 0.001$

⁹ Wald(1) = 5.0, $p < .05$

¹⁰ lineaire schatting = 0.33, 95% CI = 0.12-0.53, $p < 0.01$

Tabel 1. Redenen om te chatten (N = 190)

Redenen	% ja
Het is gezellig	79.5
Om contact te hebben met anderen	63.2
Het is spannend	46.8
Om een sekspartner te vinden	44.7
Ik vind het geil	33.2
Ik verveel me	28.9
Ik ben er aan verslaafd	22.8
Om standpunten met anderen uit te wisselen	21.6
Het is anoniem	13.7
Ik zoek een vaste partner	13.2
Ik hoef er de deur niet voor uit	11.6
Er valt bij mij in de buurt niets te beleven	11.1
Het is de enige manier om andere mannen te ontmoeten	10.5
Ik kan een andere identiteit aannemen	5.3

Op mannen die in de zes maanden voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst seks hadden met een chatpartner ($n = 106$) is een stepwise multivariate logistische regressie-analyse uitgevoerd, waarbij veilige of onveilige seks met chatpartners de afhankelijke variabele was, en seksuele voorkeur, leeftijd, het hebben van een vaste partner, de frequentie van chatten, het aantal sekspartners in de zes maanden voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst, en het aantal sekspartners dat de respondent via chatten heeft ontmoet (van de laatste vijf sekspartners), als voorspeller. De enige significante voorspeller was het aantal van de laatste vijf sekspartners, dat de respondent via chatten heeft ontmoet⁹. De gemiddelden lieten zien dat onveilige seks toenam, naarmate het aantal van de laatste vijf sekspartners dat via het chatten was ontmoet, toenam: van 16% bij één sekspartner van de laatste vijf, tot 60% voor vijf sekspartners van de laatste vijf (zie tabel 2). Een contrast-analyse toonde een significante positief lineaire trend in deze proporties¹⁰.

Tabel 2 Percentage gerapporteerde onveilige seks met partners ontmoet via het chatten, per niveau van het aantal chat sekspartners onder de laatste vijf sekspartners (N = 106)

Aantal chat sekspartners	Onveilig	N
1	16%	25
2	20%	30
3	41%	22
4	36%	14
5	60%	15

Tot slot volgden vragen over HIV/soa-preventie op internet, en welke wijze de voorkeur had. Eén op de tien respondenten zag het nut van preventie-activiteiten op internet niet in. Folders toegestuurd krijgen waar je per e-mail om hebt gevraagd, kon ook maar weinig mannen bekoren (3.3%). Een site over veilige seks had de voorkeur (37.2%), gevolgd door de mogelijkheid per e-mail vragen te stellen over veilige seks (25.7%) en een digitaal platform waar je met ander mannen kan praten over veilige seks (23.5%).

Discussie

In deze studie beoogden wij informatie te verzamelen onder mannen die actief zijn op chatkanalen, die relevant is voor HIV/soa-preventie. In relatief korte tijd wisten onze 'chatvrijwilligers' een behoorlijk aantal mannen op chatkanalen te motiveren een vragenlijst in te vullen. De uitkomst van de vragenlijst laat zien dat een groot deel van de respondenten mannen ontmoet met wie zij via chatten contact hebben gelegd. Bij deze ontmoeting is het meer regel dan uitzondering om seks met elkaar te hebben. Bovendien geeft bijna 30% van de respondenten aan in de zes maanden voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst, onveilige seks te hebben gehad met sekspartners die men via het chatten heeft ontmoet. Het niveau van onveilige seks dat bij deze studie is gevonden, is hoger dan bij vergelijkbare studies onder diverse populaties mannen. In een onderzoek onder baanbezoekers¹¹ rapporteerde 19% van de respondenten onveilige seks op de baan (Hospers, Debets, Ross & Kok, 1999), terwijl 20% van de deelnemers aan het Amsterdamse cohortonderzoek onder homojongens onveilige seks had met losse partners (Davidovich, De Wit & Stroebe, 2000).

De resultaten lijken er op te wijzen dat naarmate men met meer, via chatten ontmoete partners seksueel contact heeft, de kans groter wordt dat deze seks onveilig is. Dit kan wijzen op verschil in kennis of in motivatie om veilig te vrijen. De resultaten kunnen er op wijzen dat met name mannen die hun partners via internet zoeken, tot nu toe niet of in mindere mate in aanraking zijn geweest met HIV/soa-preventie, en dus een nieuwe doelgroep vormen voor de preventie. Mogelijk kunnen deze mannen alleen bereikt worden via het medium waardoor wij in deze studie met hen in contact zijn gekomen. Dit zou pleiten voor HIV/soa-preventie activiteiten op internet. Vanuit deze gedachtegang adviseerden Toomey en Rothenberg (2000) recentelijk de openbare gezondheidszorg om

internet te gebruiken voor soa-preventie. Met name bij het bereiken van individuen die veel risico lopen, zien zij een rol weggelegd voor de nieuwe technologie.

Deze studie kent haar beperkingen en daarom past enige terughoudendheid over de uitkomsten en conclusies zoals hierboven opgetekend. Ten eerste zijn er geen gegevens over mannen die weigerden mee te werken omdat onze vrijwilligers de non-respons niet hebben geregistreerd. Onze vrijwilligers hebben niet alle chatkanalen bezocht en het is dus onduidelijk of onze groep respondenten een representatieve steekproef vormen van de populatie chattende MSM. Ten tweede hebben we geen vragen gesteld over eerdere blootstelling aan HIV/soa-preventie, omdat de vragenlijst aan een beperkte omvang gebonden was. Dit betekent dat we geen duidelijk beeld hebben over de mate waarin onveilige seks van chattende mannen toegeschreven kan worden aan bijvoorbeeld onvolledige kennis. Ondanks deze beperkingen, geloven we dat onze resultaten verder onderzoek naar de noodzaak en de mogelijkheden van HIV/soa-preventie gericht op mannen die actief zijn op chatkanalen, rechtvaardigen. Vragen die beantwoord dienen te worden, zijn of internet een goed medium is voor interventies op het gebied van HIV en soa, en hoe deze interventies er uit zouden moeten zien om tegemoet te komen aan de behoeften van mannen die sekscontacten zoeken met mannen via internet.

Naschrift

De auteurs zijn dank verschuldigd aan hun collega's Marion Herens, Gerjo Kok en Onno de Zwart voor hun weloverwogen commentaar op eerdere versies van dit artikel. Ook willen we de vrijwilligers bedanken die meegewerkt hebben aan deze studie. In het bijzonder gaat onze dank uit naar Arthur Schwimmer die de papieren versie van onze vragenlijst omtoverde tot een internetwaardige vragenlijst. Tot slot bedanken we de anonieme referenten die nuttig commentaar leverden op ons manuscript.

Literatuur

- Bull, S.S., & McFarlane, M. (2000). Soliciting sex on the Internet. *Sexually Transmitted Diseases*, October, 545-550.
- Davidovich, U., De Wit, J.B.F., & Stroebe, W. (2000). Assessing sexual risk behaviour of young gay men in primary relationships: the incorporation of negotiated safety and negotiated safety compliance. *AIDS*, 14, 701-706.
- Hospers, H.J., & Blom, C. (1998). HIV prevention activities for gay men in the Netherlands 1983-1993. In T.G.M. Sandfort (Ed.), *The Dutch Response to HIV* (pp. 40-60). London: UCL Press.

¹¹ Bezoekers van een zogenaamde baan, zie voetnoot 6

- Hospers, H.J., Debets, W., Ross, M.W., & Kok, G.J. (1999). Evaluation of an HIV prevention intervention for men who sex with men at cruising areas in the Netherlands. *AIDS and Behavior*, 3, 359-366.
- McFarlane, M., Bull, S.S., & Rietmeijer, C.A. (2000). The Internet as a newly emerging risk environment for sexually transmitted diseases. *Journal of the American Medical Association*, 284, 443-446.
- Ross, M.W., Tikkanen, R., & Månsson, S-A. (2000). Differences between Internet samples and conventional samples of men who have sex with men: implications for research and HIV interventions. *Social Science and Medicine*, 51, 749-758.
- Toomey, K.E., & Rothenberg, R.B. (2000). Sex and cyberspace – virtual networks leading to high-risk sex [editorial]. *Journal of the American Medical Association*, 284, 485-487.

English summary

Chatters on the Internet: a special target group for HIV prevention.

This study examined characteristics of men who use gay chat boxes on the Internet, including dating behaviour and sexual risk-taking with sex partners who were initially met through chatting. Men on chat boxes were asked to complete a brief questionnaire on the Internet. The questionnaire contained questions on demographics, chatting-related variables, and dating and risk-taking behaviour. The results show that a large majority of the 190 respondents reported actual encounters as well as sex with men who were initially met through chatting. Almost 30% of the respondents who engaged in sex with chat dates, reported inconsistent safe sexual behaviour. The level of unprotected sex increased as the number of sex partners who were met through chatting increased. These results suggest that chatters on the Internet may be a new target group for HIV and STD prevention. Further study is needed to gain insight into the feasibility of prevention efforts for this target group.

Medische vragen over een Pfizer geneesmiddel? Bel gratis 0800-MEDINFO (6334636)

Naam en samenstelling: Viagra 25 mg gefilmcoate tabletten, Viagra 50 mg gefilmcoate tabletten en Viagra 100 mg gefilmcoate tabletten. Het werkzame bestanddeel van de tabletten is sildenafilcitraat. Verder bevatten de tabletten microbactijnine cellulose, calciumwaterstofzout (anhydraat), natriumstercarmellose, magnesiumstearaat, hypromellose, ribonucleotide (E171), lactose, triacelaan, indigocarmin aluminiumlak (E132). **Therapeutische indicaties:** behandeling van erectiestoornissen, dit is het onvermogen een erectie te krijgen en te behouden, voldoende voor bevredigende seksuele activiteit. Voor de werkzaamheid van Viagra is seksuele prikkeling noodzakelijk. Viagra is niet geïndiceerd voor gebruik door vrouwen. **Dosering:** de aanbevolen dosis is 50 mg, in te nemen naar behoefte ongeveer één uur voorafgaand aan seksuele activiteit. Op grond van de effectiviteit en de tolerantie kan de dosis worden verhoogd tot 100 mg of worden verlaagd naar 25 mg. De maximaal aanbevolen dosis is 100 mg. De maximaal aanbevolen doseringfrequentie is eenmaal per dag. Wanneer Viagra tegelijk met voedsel wordt ingenomen kan, ten opzichte van een nuchtere toestand, het intreden van de werking worden vertraagd. Daar de klaring van sildenafil is verminderd in oudere patiënten, dient bij de eerste dosis 25 mg te worden gebruikt. Daar de klaring van sildenafil afneemt bij patiënten met ernstige nier- of leverfunctiestoornissen kan een dosering worden overwogen van 25 mg. Gebaseerd op de effectiviteit en de tolerantie, kan de dosis worden verhoogd tot 50 mg en 100 mg. Ook bij patiënten die worden behandeld met de CYP3A4 remmers, behalve ritonavir, dient een dosis van 25 mg overwogen te worden. Viagra is niet geïndiceerd voor personen beneden 18 jaar. **Contra-indicaties:** gelijktijdige toediening van stoffen die stikstofmonoxide afgeven of nitraten, in welke vorm dan ook, is contra-geïndiceerd. Geneesmiddelen voor de behandeling van erectiestoornissen, waaronder sildenafil, dienen niet gebruikt te worden door mannen voor wie seksuele activiteit wordt afgeraden. Sildenafil is contra-geïndiceerd bij patiënten met ernstige leverfunctiestoornis, hypotensie (bloeddruk < 90/50 mmHg), recent doorgemaakte beroerte of myocard infarct en bij erfelijke degeneratieve retinale stoornissen. Overgevoeligheid voor het werkzame bestanddeel of voor een van de hulpstoffen. **Waarschuwingen:** de diagnose "erectiestoornis" dient te worden bevestigd en eventuele onderliggende oorzaken moeten worden vastgesteld, voordat farmacologische behandeling wordt overwogen. Er is een gering cardiaal risico verbonden aan seksuele activiteit. Daarom dienen artsen te overwegen de cardiovasculaire conditie van patiënten te onderzoeken vóór aanvang van de behandeling van erectiestoornissen. Sildenafil heeft vaatverwijdende eigenschappen, waardoor milde en voorbijgaande verlaging van de bloeddruk kan optreden. Geneesmiddelen voor de behandeling van erectiestoornissen moeten voorzichtig worden toegepast bij patiënten met anatomische deformatie van de penis (zoals angulatie, fibrose van de corpora cavernosa of de ziekte van Peyronie), of bij patiënten met aandoeningen die kunnen predisponeren tot het optreden van priapisme (zoals sikkelcelanemie, multipel myeloom of leukemie). Er wordt afgeraden sildenafil in combinatie met andere behandelingswijzen van erectiestoornissen toe te passen. Er is geen informatie beschikbaar omtrent de veiligheid van sildenafil voor patiënten met bloedingsstoornissen of een actief peptisch ulcus. Gelijktijdige toediening van sildenafil en ritonavir wordt niet aangeraden. **Bijwerkingen:** de bijwerkingen waren licht tot matig van ernst en de incidentie en de hevigheid waren dosisafhankelijk. De volgende bijwerkingen zijn gedurende klinisch onderzoek gemeld bij patiënten behandeld met de aanbevolen dosering sildenafil: hoofdpijn, blozen, duizeligheid, dyspepsie, verstopte neus, veranderingen van het gezichtsvermogen (mild en van voorbijgaande aard, voornamelijk een gekleurde waas voor de ogen, maar ook wazig zien en een toename van de gevoeligheid voor licht). Verder zijn er meldingen van spierpijn wanneer sildenafil werd toegediend in hogere frequenties dan het aanbevolen doseringsschema. In post-marketing surveillance zijn overgevoeligheidsreacties (waaronder huiduitslag), oogpijn, rode (bloeddoorlopen) ogen, lang aanhoudende erecties en priapisme gemeld. Ook zijn er ernstige cardiovasculaire voorvallen gemeld in de tijdspanne waarin Viagra gebruikt werd. Zelden zijn spontane meldingen gedaan van hypotensieve voorvallen na het gebruik van sildenafil in combinatie met alfablokkers. Viagra wordt niet vergoed binnen het GVS. Voor volledige productinformatie zie tekst deel 1B (d.d. november 2001). Viagra (U.R.) is een merknaam van Pfizer Inc. NY. St. 5.

Pfizer bv, Postbus 37, 2900 AA Capelle a/d IJssel.